

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد تاریخ (MA)

گرایش: ایران دوره ی اسلامی

موضوع:

بررسی کارنامه سیاسی و ابعاد شخصیتی مرتضی قلی بیات در دوره پهلوی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد نبی سلیم

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر مصیب عباسی

نگارش:

حسین قاسمی

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به

این مجموعه را با یاد و نام خداوند آغاز نمودم و با ارشادهای اساتید محترم به پایان رساندم

در این میان همسر گرانقدر و مهربانم مرا در تمامی مراحل کار یاری داد و سختیهای

بسیاری را متحمل گردید که جادارد باتمام وجودم از او تشکر کنم. این رساله را به او و پسر

مهربانم تقدیم می‌کنم. تقدیم به پاس زحمات و دعاهاي بيكرانش.

سپاسگزارى

درنوشتن اين رساله استاد عزيز وارجمندم جناب آقاي دكتور سليم زحمات زيادى را متقبل

شدند وهمچنين استاد بزرگوار و سرور عزيزم جناب آقاي دكتور عباسى كه بنده را راهنمايى

هاي زيادى نمودند همچنين جناب آقاي كاوه بيات كه كمك بسيارى به اينجانب نمودند .

اززحمات تمامى اين اساتيد ارجمند نهايت تشكر و قدردانى رادارم.

۱- چکیده

مرتضي قلي بيات سهام السلطان پسر بزرگ حاج عباس قلي خان سهم الملك (۱۳۳۶-۱۲۶۶ ش) در اراك متولد شد و پس از آموختن تحصيلات مقدماتي در اراك به تهران آمد و تحصيلات متوسطه را آموخت . پس از آن به اراك برگشت و به كار ملك داري پرداخت. در بيست سالگي وارد نظام شد و مامور وصول ماليات ، از سوي احمد شاه لقب سهام السلطان گرفت. پس از آن در ده دوره متوالي نماينده مجلس شوراي ملي بود و در اكثر موارد نائيب الرئيس. يكبار در مجلس سنا و يك بار در مجلس موسسان نائيب رئيس گشت. در سال ۱۳۲۳ نخست وزير شد و چهار دوره وزير بود در سال ۱۳۲۴ به استناداري آذربايجان رسيد اما توفيق نداشت. از سال ۱۳۳۰ در ماجراي خلع يد و اردجريانات نفت شد و تا سال ۱۳۳۶ مدير عامل شركت نفت بود. در اين سال فوت كرد.

اين تحقيق عموماً بصورت اسنادي و كتابخانه اي انجام گرديده و در موارد ي از شيوه ي تحقيق ميداني بهره گرفته است در موارد ي از نظريات بازماندگان بيات استفاده گرديده است.

نتيجه حاصله از تحقيق فوق نشان ميدهد كه بيات با استفاده از نفوذ خانداني در ناحيه اراك و سرمايه كلان خود پيش رفت سياسي نموده است و وجود يك حامي بزرگ چون دكتر مصدق در مجلس شوراي ملي كمك حال بسياري براي او بوده است تا به نخست وزيري دست يابد. با اين همه بيات در دوره کوتاه صدارتش توانست منشاء خدمات و كارهاي نسبتاً مهمي شود.

واژگان كليدي : مرتضي قلي بيات سهام السلطان – دوران پهلوي- نخست وزيران

ايران ، مجلس شوراي ملي.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
مقدمه	
2	بیان مسئله
3	اهداف و انگیزه تحقیق
3	سئوالات و فرضیات
4	پیشینه تحقیق
4	روش کار
5	موانع تحقیق
5	ساماندهی پژوهش
6	معرفی منابع و مأخذ
فصل دوم: خواستگاه و نیاکان	
10	۲-۱- جغرافیای ناحیه مرکزی
10	۲-۱-۱- موقعیت جغرافیایی اراک
10	۲-۱-۲- عامل سیاسی شکل گیری اراک
11	۲-۱-۳- عامل اقتصادی شکل گیری اراک
12	۲-۲- خواستگاه خاندانی بیات
12	۲-۲-۱- مملکت بیاتها
13	۲-۲-۲- خاندان بیات در منطقه اراک
14	۲-۲-۳- نسبت بیاتها
17	۲-۳- اجداد و انساب بیات
17	۲-۳-۱- حاج علی نقی خان نظام لشکر

- ۲-۳-۲- حاج ذوالفقار خان بیات صمصام الملک امیر تومان 18
- ۲-۳-۳- حاج عباسقلی خان بیات سهم الملک (۱۲۷۳-۱۳۳۴ ق) 19
- ۲-۳-۴- مصطفی قلی بیات (صمصام الملک) 21
- ۲-۳-۵- نصرت الله بیات (شیخ العراقین) 22
- ۲-۳-۶- عزت الله بیات 23

فصل سوم : مرتضی قلی بیات در مقامات حکومتی

- ۳-۱- کودکی و تحصیلات تا ازدواج 25
- ۳-۲- ذکر مختصر تجربه های سیاسی بیات 26
- ۳-۳- بیات در کانون تصمیم گیری 28
- ۳-۳-۱- بیات و اولین حضور در مجلس شورای ملی 28
- ۳-۳-۲- بیات در پنجمین دوره قانون گذاری مشروطه 32
- ۳-۳-۳- بیات در مجلس ششم 35
- ۳-۳-۴- بیات در مجلس هفتم شورای ملی 38
- ۳-۳-۵- بیات و پنجمین انتخاب در مجلس شورای ملی 39
- ۳-۳-۶- بیات و مجلس نهم 40
- ۳-۳-۷- دهمین مجلس مشروطه و انتخاب بیات 41
- ۳-۳-۸- بیات در مجلس یازدهم شورای ملی 42
- ۳-۳-۹- بیات و آخرین مجلس رضاشاهی (دوره دوازدهم) 44
- ۳-۳-۱۰- آخرین حضور سهام السلطان بیات در مجلس شورای ملی 45
- ۳-۴- بیات و احزاب 49
- ۳-۴-۱- تاسیس حزب اعتدال اراک 49
- ۳-۴-۲- بیات در حزب مردم 51
- ۴-۴- حضور در مجلس موسسان و سنا 54
- ۴-۴-۱- بیات و مجلس موسسان 54
- ۴-۴-۲- سناتور مرتضی قلی بیات در مجلس سنا 58

فصل چهارم: بیات درکسوت صدارت

- ۴-۱- بررسی اوضاع مجلس چهاردهم شورای ملی در آستانه نخست وزیری بیات 61
- ۴-۲- استعفای محمد ساعد مراغه ای و تمایل مجلس به دکتر مصدق 65
- ۴-۳- عدم تمایل دکتر مصدق به نخست وزیری 70
- ۴-۴- چگونگی به نخست وزیری رسیدن مرتضی قلی بیات سهام السلطان 75
- ۴-۵- کابینه بیات در مجلس شورای ملی 80
- ۴-۶- علت قبول پست نخست وزیری از زبان بیات 86
- ۴-۷- اهم موضوعات دوران نخست وزیری سهام السلطان بیات 87

الف) موضوعات داخلی

- ۴-۷-۱- ارائه طرح سیاست موازنه منفی توسط دکتر مصدق به مجلس شورای ملی 87
- ۴-۷-۲- بیات و لغو لایحه اختیارات میلسپو 93
- ۴-۷-۲-۱- قانون لغو اختیارات دکتر میلسپو 99
- ۴-۷-۳- ماجرای درخواست دکتر مصدق در مورد در اختیار گرفتن پرونده تدین سهیلی 103
- ۴-۷-۳-۱- واقعه پانزدهم اسفند ۱۳۲۳ 106
- ۴-۷-۴- گامی در راه امنیت پایتخت 109
- ۴-۷-۵- واگذاری راه آهن و تاسیسات جدید بندر شاهپور به وزارت راه 110
- ۴-۷-۶- لایحه اصلاح امور دفترخانه ها 112
- ۴-۷-۷- لایحه قانون کار از طرف وزارت پیشیه و هنر 113
- ۴-۷-۸- تقدیم لایحه انتخابات به مجلس 114
- ۴-۷-۹- تقدیم لایحه بودجه سال ۱۳۲۴ 115
- ۴-۷-۱۰- تقدیم لایحه قانون انجمن های کشاورزی 116

ب) موضوعات خارجی

- ۴-۷-۱۱- اعلان جنگ دولت ایران به ژاپن 116
- ۴-۷-۱۲- کنفرانس سانفرانسیسکو 118
- ۴-۸- بیات و دیگر اقدامات او 119

120	۴-۹- پایان نخست وزیری.....
123	۴-۹-۱- شرح خدمات دولت بیات توسط خودش درمجلس.....
133	۴-۹-۲- اسامی موافقین و مخالفین در جلسه رای اعتماد به او.....
فصل پنجم : آخرین سالهای خدمت و زندگانی بیات	
136	۵-۱- بیات دراستانداری آذربایجان.....
137	۵-۱-۱- علت انتخاب مرتضی قلی بیات به استانداری آذربایجان.....
138	۵-۱-۲- اوضاع آذربایجان و ورود بیات به آن خطه.....
143	۵-۱-۳- نامه بیات به نخست وزیر حکیمی.....
144	۵-۱-۴- گفتگوهای بیات و فرقه دمکرات از نظر جعفر پیشیه وری.....
146	۵-۱-۵- پاسخ حکیمی به استانداری آذربایجان.....
148	۵-۱-۶- بازگشت بیات از آذربایجان.....
149	۵-۱-۷- سرانجام غائله آذربایجان.....
151	۵-۱-۸- نتیجه گیری علل قیام آذربایجان.....
152	۵-۲- بیات و پست های وزارتی.....
152	۵-۲-۱- وزارت مالیه در دولت فروغی.....
155	۵-۲-۲- وزارت دارائی در کابینه سهیلی.....
158	۵-۲-۳- سومین وزارت دارائی بیات.....
162	۵-۲-۴- بیات و پست مشاور در دولت ساعد مراغه ای.....
163	۵-۳- دوران حضور بیات در عرصه نفت ایران (۱۳۳۶-۱۳۳۰).....
163	۵-۳-۱- حضور در هیئت خلع ید.....
166	۵-۳-۲- سفر بیات به نیویورک.....
166	۵-۳-۳- بیات و نقش او در کنسرسیوم نفت (۱۳۳۳ ش - ۱۹۵۴ ق).....
169	۵-۴- خصوصیات اخلاقی بیات.....
172	۵-۵- سرانجام بیات.....
174	۵-۶- نتیجه گیری.....
177	پیوست ها.....

205 منابع

213 چیکده انگلیسی

مقدمه

الف) بیان مسئله

شناخت رجال هر ملت شاخصه‌ی شناسایی روحیات اجتماع آن ملت است، مطالعه تاریخ اقدامات مردان سیاسی هر کشور این حقیقت را نشان می‌دهد که اغلب این مردان بزرگ بودند که در ایفای مسئولیت مدنی و ملی خود اقداماتی انجام داده‌اند. آنها کارهای بنیادی برای اصلاح ممالک خویش انجام داده و موجب تعالی ملت خود بودند.

تاریخ ایران هم از این حوادث و رویدادها مستثنی نیست و از این گونه مردان به خود زیاد دیده است مثلاً در دوران قاجار شاهد ظهور افرادی در دربار ایران با عنوان صدر اعظم می‌باشیم که بسیار قدرتمند بوده و اقداماتی بنیادین برای رشد کشور خویش انجام داده‌اند و در مقابل افراد ضعیف‌النفس هم بوده‌اند که اقدامات وزیران قدرتمند را زایل نمودند. البته بعد از انقلاب مشروطه اکثر نخست‌وزیرانی که انتخاب می‌گردیدند دارای پیشینه خانوادگی در امر دیوان سالاری بودند و گاهی تحصیل کردگان اروپا یکی از خاندانهای بزرگ، خاندان بیات می‌باشد که از متمولین و ملاکین بزرگ ناحیه اراک بودند و به واسطه نسبت خانوادگی با رجال حکومت، نفوذ بسیار پیدا کرده بودند. فرد نامدار این خانواده بنام مرتضی قلی خان بیات توانست با استفاده از سرمایه و نفوذ خاندان خود پیشرفت زیادی نماید و این پیشرفت باعث رسیدن او تا صدارت و بسیاری از مناصب کلیدی کشور شد اما فقط این موارد از جمله دلایل رشد بیات نبود، چرا که بیات با اعمال یک سیاست محافظه‌کارانه و اصولی توانست سالها در مجلس شورای ملی دوام آورده و به عنوان فردی قابل اعتماد و باحفظ رویه خود در سخت‌ترین زمان ممکن به عنوان دولت‌مردی خوشنام انجام وظیفه نماید به طوری که حتی به درستی نمی‌توان گفت او طرفدار سیاست کدام دولت بیگانه بوده است؟

ب) اهداف و انگیزه تحقیق

در مورد اهمیت موضوع تحقیق، با توجه به اهمیت تاریخ معاصر ایران برای روشن شدن اذهان عمومی از این وقایع و باتوجه به اینکه در مورد این موضوع هیچ کار مستقلی تاکنون شکل نگرفته و با توجه به اهمیت این دوره یعنی دهه ۳۰ از قرن چهاردهم شمسی که این دوره آستان حوادث بسیاری بوده سعی شده اقدامی صورت گیرد و به بیان نقاط مجهول آن پرداخته شود امید آن است که در این ره موفقیتی بدست آمده باشد.

در این تحقیق سعی گردیده به بررسی زندگی و ابعاد کارنامه اجتماعی و فعالیت های سیاسی مرتضی قلی خان بیات و بررسی اقدامات او در دوران خدمت در وزارت دارائی و مشاوره و دوران نخست وزیری او پرداخته شود و به چگونگی پیوند او بادستگاه های حکومتی عصر پهلوی و نقش و تاثیر او در این دوران پرداخته شود. و به بررسی علل ناکامی او در دوران نخست وزیری اش پرداخته شود.

در واقع این نوشته برآنست که خاستگاه خاندان بیات را و اینکه خاندان او چه تاثیری در دولت پهلوی گذاشته است بپردازد و پس از آن به نقش های مرتضی قلی خان سهام السلطان در عرصه های مختلف سیاسی دوران پهلوی پرداخته و تاثیرات آن را آشکار کند.

ج) سئوالات و فرضیات

در خلال پژوهش درباره کارنامه سیاسی مرتضی قلی بیات چند سؤال به ذهن نگارنده
خطور کرد، از جمله

- ۱- خاندان بیات در رسیدن به منصب های مرتضی قلی بیات چه نقشی داشته اند؟
- ۲- آیا اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران در انتخاب بیات به نخست وزیری موثر بوده است؟
- ۳- عملکرد سیاسی و ابعاد شخصیتی مرتضی قلی خان بیات در دوران فعالیت های مدیریتی وی چگونه ارزیابی می شود؟

اما درباره پرسش های فوق فرضیات و پرسش هایی مطرح است که عبارتند از :

۱- احتمالاً خاندان بیات و پیشینه مرتضی قلی خان بیات در رسیدن او به پست ها و مشاغل و مناصب بعدی او بسان سایر افراد بسیار تاثیر گذار بوده است چه اینکه قبل از اینکه او به مجلس راه یابد پدرش حاج عباسقلی خان سهم الملك بعنوان نماینده در مجلس سوم حضور داشته است و اینکه این خاندان از خاندانهای متمول و ملاک منطقه اراک بوده است و این تاثیر فراوانی در رشد این فرد داشته است.

۲- ظاهراً اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران بخصوص در سالهای (۱۳۲۵-۱۳۲۰) و نیز حضور نیروهای متفکین در ایران و اوضاع متشنج داخلی و حضور یک لیدر برجسته بنام دکتر مصدق در مجلس چهاردهم، کمک بسیاری در رسیدن مرتضی قلی بیات به نخست وزیری داشته است.

۳- چنین بنظر می آید که بیات در مدت حضور خود در دوران نخست وزیری سعی نمود با بی طرفی و تاکید بر اصول گرایی از چالش و تنش با معارضان و مخالفان پرهیز کند چنان که در منصب قبلی خود در مجلس موسسان تلاش فراوانی برای به قدرت رسانیدن رضاخان کرد و در واقعه آذربایجان هم سعی نمود طی جلسات مختلف، مشکل را به نوعی حل نماید همچنین در دوران حضور خود در شرکت نفت سعی نموده تا نسبت به زمان خود واقع گرایی نشان داده و از رویه محافظه کارانه خود عدول ننماید.

د) پیشینه تحقیق

در ارتباط با موضوع این پژوهش تنها می توان به اشاراتی اندک در کتابهای مربوط به نخست وزیران ایران از باقر عاقلی، مسعود بهنود، ناصر نجمی، و ابراهیم صفایی اشاره نمود که تنها در بردارنده سیر گذرایی از تحولات دوران نخست وزیری مرتضی قلی بیات می باشد...

ه) روش کار

تحقیق حاضر عمدتاً از الگوی مطالعات علوم انسانی بهره می گیرد و بر پایه فیش برداری از منابع نوشتاری و داده های کتابخانه استوار است، با این همه در مواردی نگارنده

کوشیده با استفاده از روش تحقیق میدانی، از مصاحبه و مشاوره با بازماندگان بیات و صاحب‌نظران بهره‌گیرد و مطالعات مکتوب را با مطالب شفاهی مطابقت دهد.

(و) موانع تحقیق

از جمله موانعی که در سر راه این پژوهش وجود داشته است، دشواری در دسترسی به کلیه اسناد و مدارک غیر چاپی دوره پهلوی است که به راحتی نمی‌توان به مدارک این دوره دسترسی پیدا کرد مورد دوم آنکه با وجود اینکه در مورد غالب نخست وزیران عصر پهلوی تالیفات بسیاری نگاشته شده است و یا خودشان خاطرات... اثری از خود برجای گذاشته اند اما در مورد شخص مرتضی قلی خان بیات این مسئله صدق نمی‌کند و هیچ‌گونه کاری به طور مختص برای بررسی کارنامه او انجام نگردیده است که این امر قضاوت در مورد او را سخت تر می‌کند با این همه بخشی از دشواریهای کار به مدد همراهی مسئولین کتابخانه مجلس شورای اسلامی و ریاست مرکز اسناد آن آقای دکتر ططری و مسئولین کتابخانه ملی و مرکز مطالعات تاریخ معاصر ایران و همچنین آقای کاوه بیات (نوه مرتضی قلی خان بیات) و دیگر عزیزان مرتفع گردید که لازم است از آنان تشکر نمایم.

(ز) ساماندهی پژوهش

این پایان نامه در پنج فصل تنظیم یافته است، فصل اول با عنوان کلیات اختصاص دارد به بیان مسئله و اهداف و انگیزه تحقیق و بررسی سوالات و فرضیات و همچنین پیشینه تحقیق و موانع تحقیق و در پایان به بررسی بعضی از منابع و مآخذ مورد استفاده در این رساله پرداخته شده است در فصل دوم به بررسی موقعیت مکانی ایل بیات و بررسی نسب های سهام السلطان بیان پرداخته شده است در فصل سوم سعی شده تا به بررسی زندگی شخص مرتضی قلی بیات پرداخته و آنگاه به بررسی نخستین تجربه های سیاسی مرتضی قلی بیات و حضور او در ده دوره مجلس شورای ملی و یک دوره مجلس موسسان (۱۳۰۴ش) و سنا (۱۳۲۸ش) پرداخته شود اما در فصل چهارم سعی گردیده است که کارنامه دوران نخست وزیری مرتضی قلی خان بیات پرداخته شود در فصل آخر این رساله به بررسی و بحث در مورد آخرین سالهای زندگانی بیات و مشاغلی که در این دوره بر عهده

داشت از جمله در استانداری آذربایجان و نقش او در جریان‌ها بعد از ملی شدن صنعت نفت ایران و دوران پس از کودتای مصدق پرداخته شود.

ح) معرفی منابع و مأخذها

نخست وزیران ایران اثر ابراهیم صفایی یکی از کتابهایی است که به لحاظ همدوره بودن وی با وقایع این زمان از ارزش بالایی برخوردار است صفایی که تالیفات بسیاری بالغ بر ۱۵ جلد کتاب درباره رویدادهای تاریخی دو قرن اخیر را دارد با بیانی ساده کتاب نخست وزیران را نگاشته است و با توجه به دسترسی به عمده منابع، کتاب خوبی جمع آوری کرده است کتاب نخست وزیران صفایی توانسته با جمع آوری اطلاعات راجع به نخست وزیران ایران و مهمترین وقایع مربوط به این افراد و بررسی مختصر شخصیت این افراد توانسته یافته های ارزنده ای را فراهم آورده از کتاب صفایی در این پایان نامه سعی شده در مورد اخلاقیات و خصوصیات بیات و چگونگی روی کار آمدن ایشان استفاده شود.

کتاب سیاست موازنه منفی در مجلس چهاردهم از حسین کی استوان

حسین کی استوان در کتاب خود به بررسی مجلس چهاردهم شورای ملی پرداخته است، شاید بیشترین چیزی که در این کتاب به چشم می آید سخنان نمایندگان مجلس شورای ملی در جلسات مجلس و بالاخص دکتر مصدق و تحلیل مطالب او می باشد. کی استوان در این کتاب همچنین نیم نگاهی به اوضاع ایران در دوره مجلس چهاردهم و حوادث مهم آن که موضوعات مجلس را دربر میگیرد پرداخته است اما شاید این کتاب کمی تحت تاثیر شخصیت دکتر مصدق قرار دارد که این از بیطرفی نویسنده کمی می کاهد کتاب که در سال ۱۳۲۷ در چاپخانه تابان، تهران چاپ شده از نظر ارزش و از لحاظ همدوره بودن نویسنده با حوادث این دوران، از ارزش بالایی برخوردار می باشد در تحقیق حاضر سعی شده است از موضوعات پرونده تدین و سهیلی و اوضاع مجلس چهاردهم از این کتاب استفاده شود.

نخبگان سیاسی ایران، از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی ج ۴

زهره شجیعی که بیشترین تالیفات او راجع مجلس و نمایندگان آن و قوانین مصوب آن می باشد در این کتاب تلاش کرده تا به افراد و نمایندگان مجلس پرداخته و مهمترین قوانین

مجلس هر دوره و آغاز و خاتمه هر دوره پرداخته است. این کتاب حاوی اطلاعات خوبی در زمینه مجلس و قوانین مصوب هر دوره است و با توجه به انتخاب بیات در دوره مجلس شورای ملی از این موضوع آن بهره برده شده است این کتاب در سال ۱۳۷۲ در انتشارات سخن منتشر شده است در فصل سوم پایان نامه حاضر از این نوشته استفاده شده است.

خاطراتم، خاندانم، اثر عزت الله بیات

این کتاب که بصورت یک نوشته ساده خاطرات می باشد توسط عزت الله بیات برادر سهام السلطان منتشر شده است در این کتاب عزت الله بیات به شرح کامل پیشینه خاندان خود و اقدامات خودش و شرح مختصری در مورد دکتر مصدق پرداخته است. اگر چه خود او ذکر می کند که هدفشان چاپ این کتاب نیست و به همین خاطر فقط ۵۰۰ جلد از آن در سال ۱۳۶۶ در چاپ خوشه منتشر گردیده است اما در این کتاب به لحاظ اینکه اشراف کاملی بر موضوعات خاندانی خود داشته است و خودنیز به عنوان داماد دکتر مصدق و نماینده دو دوره مجلس شورای ملی در بعضی از جریانات امور بوده است حائز اهمیت می باشد از اطلاعات این کتاب بیشتر در زمینه پیشینه خانوادگی بیات ها استفاده شده است.

آمریکاییها در ایران نام کتابی است از آرتور میلسپو مستشار آمریکایی که دو دوره در ایران برای اصلاح امور مالییه ایران حضور پیدا کرد کتابش توسط عبدالرضا هوشنگ مهدوی ترجمه گردیده است. کتاب به لحاظ اینکه میلسپو چندین سال در ایران حضور داشته و در این کتاب به خاطرات خود در این دوران و اقداماتش پرداخته و به بررسی علت لغو همکاری او با ایران پرداخته شده است حائز اهمیت است. در این پایان نامه در مواردی مورد استفاده قرار گرفته تادیدگاه و نظرات در مورد لغو اختیارات او یک طرفه نبوده باشد و توانسته باشیم از نظر خودش برای دفاع از خودش استفاده کرده .

بحران دموکراسی در ایران اثر فخرالدین عظیمی کتاب بحران دموکراسی در ایران تلاش دارد تا به اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در زمانی حدود یک دهه بپردازد این دهه که همزمان با خروج رضاشاه از کشور و حضور نیروهای متفقین در ایران آغاز می شود. مقارن با زمانی است که بیشترین اثرات دو دهه دیکتاتوری رضاشاه با خروج او از ایران آغاز میشود

جنبش های آزادی خواهی و تشکیل احزاب گوناگون و اوضاع نامساعد مجلس و فراکسیون گرایي های زیاد و تفرقه ها و که میدانی را برای بررسی فراهم نموده است که فخرالدین عظیمی به آن پرداخته است این کتاب در سال ۱۳۷۲ توسط عبدالرضاهوشنگ مهدوی و بیژن نوذری ترجمه گردید این تحقیق سعی شده است در مواردی نظیر نظرات گروه های مختلف داخلی و خارجی درباره بیات و دوره نخست وزیري اش استفاده شود.

سی و هفت سال اثر احمد سمیعی، سمیعی دریک کتاب کوچک سعی کرده است تا ۳۷ سال حکومت محمد رضا پهلوی را بررسی کند و تک تک کابینه ها را به همراه اعضای کابینه به همراه شرح مختصر مهمترین وقایع این دوره بیان نماید. در این پایان نامه برای بررسی اعضاء کابینه هایی که مرتضی قلی بیات در آن حضور داشته است از کتاب سمیعی استفاده شده است.

از زندان رضاخان تا صدر فرقه دمکرات آذربایجان کتابی است که به بررسی ظهور و سقوط فرقه دمکرات آذربایجان پرداخته است. چون یکی از مشاغلی مرتضی قلی بیات بر عهده داشته استانداری آذربایجان در اوج بحران قیام دمکراتهای آذربایجان به رهبری جعفر پیشه وری بوده است، لذا این کتاب که توسط مرادی مراغه ای تألیف شده است بررسی کامل این قیام و روی کار آمدن تاسقوط آن و بالاخص زندگی جعفر پیشه وری برای تحقیق حاضر سودمند است. لذا این کتاب در سال ۱۳۸۱ و در انتشارات واحدی تهران منتشر شده از این نظر حائز اهمیت میباشد. دوره استانداری بیات و مختصری از قیام دمکراتها و علل شکل گیری آن از این کتاب مورد استفاده واقع شده است.

فصل اول

خاستگاه نیاکانی

۱-۱-۱- جغرافیای ناحیه مرکزی

۱-۱-۱- موقعیت جغرافیایی اراک

شهرستان اراک در جنوب باختری تهران واقع می باشد این شهر از شمال به تفرش و از مغرب به همدان و ملایر و از مشرق به شهرستان محلات و از جنوب به خمین و سربند محدود می باشد طول ۴۹ درجه و ۵۳ دقیقه عرض ۳۴ درجه و ۲۴ دقیقه و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۷۵۹ متر و فاصله آن از تهران ۲۸۷ کیلومتر می باشد.^۱ این شهر که در سال ۱۲۳۱ ه.ق برابر با ۱۷۹۵ م بدستور فتحعلی شاه قاجار بعلت موقعیت مناسب سوق الجیشی^۲ بوسیله یوسف گرجی ساخته شده است و تا سال ۱۳۱۶ ش نام این شهر سلطان آباد عراق عجم خوانده می شد.^۳

در این سال بر طبق تقسیمات کشوری نام سلطان آباد به اراک تغییر داده شد . در سال ۱۳۱۶ ش که ایران به ده استان تقسیم گردید سلطان آباد عراق باشمول بر ۴ بخش سربند طرخوران ، فرمهین ، کمیان، شهرستان اراک رانشکیل داد ودر هشتم اسفند ۱۳۵۶ ش باتصویب هیات وزیران اراک مرکز استان مرکزی گردید.

۱-۱-۲- عامل سیاسی شکل گیری اراک

از اوایل سلطنت قاجارها در بلوک عراق بعلت وسعت بسیار زیاد نزدیک به ۹۰۰۰ کیلومتر مربع و در ضمن یک هزار روستا با جمعیتی فراوان همیشه ناامنی و اختلافات محلی و قبیله ای و هجوم گاه و بیگاه ایلات عشایر مجاور که امنیت این مناطق را برهم می زدو نبودن یک مرکز نظامی دائمی و دور بودن این منطقه از مرکز حکومت و عدم اطاعت این

^۱ حقیقت ، فرهنگ تاریخی و جغرافیایی شهرستان های ایران ، ص ۴۱

^۲ قاسمی ، سیمای اراک ، ص ۲۸

^۳ حقیقت ، فرهنگ تاریخی و جغرافیایی شهرستان های ایران ، ص ۴۰

گروهها از حکام شهرهای مجاور گاه دولتهای مرکزی را مجبور می کرد تا برای برقراری آرامش قشونی را به این مناطق اعزام دارد.

به نقل از کتاب سیمای اراک سلطان آباد در سال ۱۸۰۸ میلادی توسط یوسف خان گرجی حاکم ولایت عراق عجم و فرمانده سپاه پیاده نظام دوازده هزار نفری آن سامان بنا شد . این سپاهیان منظم بدنبال توصیه های ژنرال گاردان فرانسوی بوجود آمده بودند^۱.

۳-۱-۱- عامل اقتصادی شکل گیری اراک

این ناحیه به دلیل پرجمعیت بودن و حاصلخیز بودن دارای بلوکات شش گانه بوده است که از جمله بلوک فراهان - بلوک سربند و بلوک کزاز بوده که حدود یک هزار روستا را شامل بوده است.

ودارای محصولات کشاورزی فراوان و مرکز بافت قالی (بنام ساروق) شهرت فراوانی داشته است.

طبق نوشته ظل السلطان حاکم عراق در سال حدود ۲۰۰ هزار لیره ارز بخاطر صادرات فرش وارد این شهر می شده است.

در مورد پیشینه حضور فوج کزاز (بیاتها) در این منطقه می توان به مواردی از سفر نامه ها اشاره نمود:

در سال ۱۲۸۷ ه ق حکومت عراق به می رسید احمد مستوفی واگذار گردیده و علی نقی خان ، سرتیپ فوج کزاز یکی دیگر از اجداد سهام السلطان ملقب به صمصام الملك گردیده. از وقایع این سال مسافرت ناصر الدین شاه قاجار از ساوه به همدان و به طرف عتبات عالیات در تاریخ بیستم جمادی الثانی و مراجعت ایشان به همراه هیات همراه از راه ملایر و اراک در تاریخ غره ذی الحجه الحرام بود ناصرالدین شاه به روز جمعه ۱۲ ذی القعدة به (ده پری) آخر خاک ملایر و اول سرزمین اراک می رسد و احمد نائب الحکومه عراق را به همراهی علی نقی خان صمصام الملك سرتیپ فوج کزاز را به حضور می پذیرد.

^۱ محتاط ، محمد رضا ، سیمای شهر اراک ، ۲۸